

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Párhuzamos szótörténeti és frazeológiai vizsgálatok az Ómagyar Mária-siralomhoz és Szenci Molnár Albert szövegeihez* 1. Az ÓMS. egyik vitatott szerkezete a *buabeleul kyniuhhad*. Szűz Mária mondja a keresztt alatt Jézusnak: „fyrour aniath thekunched | buabeleul kyniuhhad” (nem a leírás, hanem a vers szerinti sorbeosztást követtem). Mint ismeretes, a *buabeleul kyniuhhad*-ot legalábbis a legutóbbi időkig általában ’bújából kinyújtsad, azaz kivonjad’-nak értelmezték (l. pl. BENKŐ 1980: passim, irodalommal; VIZKELETY 1986: 37, irodalommal). Korábban magam is így tettem (l. pl. A. MOLNÁR 1994: 82). Ezt az értelmezést legrészletesebben MÉSZÖLY GEDEON (1944: 55–7) indokolta meg. A *kinyuuxhad*-nak olvasott szót a *kinyújtsad* korábbi alakjának veszi, s a *nyújt* igének – a *nyúz*-zal való joggal feltett etimológiai összefüggése alapján (vö. TESz.; EWUng.) –, az eredeti igetőnek egy ’húz’ jelentését következteti ki, majd az ÓMS. *kyniuhhad* szavát a WinklK. és a vele rokon NádK. passiója egy mondatával veti össze, WinklK. 214: „O egetlen egh edes

---

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 91. Készült az OTKA (K 69093) támogatásával. – Az idézett forrásoknak a szakirodalomban közismert rövidítéseit „A hivatkozott irodalom” listájába nem veszem be, s egy-két más, a szövegben egyértelműen jelölt adat forrásjelzését sem.

fyam ne akary engometh el hadny Avagh *hwz* (olv. húzz) utannad te hozyad hogh halyak veled őzwe megh”. A NádK. 273-ban pedig, mint írja, „Vong auag *huz* (olv. vonyg avagy húzz) vtannad te hozyad, hogh haliac veled őzue megh” áll. A ’kinyújt’-ből a ’kihúz’-on át tehát el lehet jutnia a ’kivon’-ig. S „Máriának a búból való ’kinyújtása’, *kihúzása*, *kivonása* az ÓMS. szerint az volna, ha ő is meghalhatna egyetlenegy fiával [...] A ’búabelül kinyúhjad’ tehát alakilag = ’bújából kinyújtsad’, jelentésileg = ’bújából kivonjad” (MÉSZÖLY 1944: 57). A *bú* jelentése itt ’fájdalom’ (vö. ÓMS.: *buturuth*; Temesvári Pelbárt 1499/1982: 113: „így Máriát, az ő ártatlan édesanyját is megölték a *fájdalomnak* szívébe szúrt törével”; s a kódexek ’gladius doloris’ jelentésű számos hasonló kifejezését, pl. KrizaK. 29: „az tvrnek faýdalmaert”; stb.; l. MÉSZÖLY 1944: 26–7; A. MOLNÁR 2005: 89–90).

Magam nemrég szintén tárgyaltam az ÓMS. említett szerkezetét (A. MOLNÁR: 2003: 68–71, 2005: 97–102), s arra az eredményre jutottam, hogy a *kyniuhhad* íráshiba *kyniuhhed* helyett, ami egy *kinyüŕŕed* ’könnyítsed’ szót takar. A szakirodalmat tanulmányozva láttam és be is mutattam, hogy ezt a lehetőséget előttem már NÉGYESY LÁSZLÓ (1927: 378) és MARTINKÓ ANDRÁS (1988: 145–7) is fölvetette, s MARTINKÓ hasonló jelentésű szöveghelyekre említett is nemegy, főleg külföldi példát. Fejtegetéseikben azonban – inkább a NÉGYESYÉben – hibák is vannak (ő pl. esetlegesen még a *kinyü* igét is számba veszi, MARTINKÓ pedig a *beleul*-t nem a -ből előzményének, hanem a *belől* névutó megfelelőjének tartja). S még több, párhuzamos magyar példa is jó lett volna véleményük alátámasztására. A szakirodalom nyilván ezért nem fogadta el ezt (l. pl. MÉSZÖLY 1944: 55–6; JAKAB 1991: 55–7), külön szóvá téve, hogy a feltett másolási hiba „stílustörténeti szempontból lehetetlen, mert ’búból könnyíteni’ nincsen sem a régi nyelvben, sem a maiban, éppúgy nincsen, mint ’búból kinyüni’ sincsen” (MÉSZÖLY 1944: 56).

A *kyniuhhad* szó ’könnyítsed’ értelmezését a következőkben korábbi munkáimra is támaszkodva okolom meg, új és nyomós adatokat ugyancsak hozva. MÉSZÖLY és mások véleményére térve – noha MÉSZÖLY GEDEONT, nem egyedül, legkorábbi szövegemlékeink kiváló kutatójának tartom – azt kell megállapítani, hogy az általa feltett jelentésfejlődésláncolat bizonytalan. S hozzáfűzhetjük, hogy jó stílustörténeti párhuzammal ő sem tud szolgálni, a *búból kinyújt*-ra egyetlen példát sem hoz, és én sem ismerek ilyet. Ezenkívül az ÓMS.-ban a *buabeleul kyniuhhad* a keresztre feszítés kezdetén fordul elő, amikor Mária azt kéri Jézustól, tekintsen rá, s ezzel enyhítse a fájdalmát. Azzal, hogy rátekin, őt nem is vonhatná ki a fájdalmából, azt nem szüntethetné meg, csak némileg enyhíthetné. A „Planctus”-ban is a megfelelő helyen ez áll: „Matrem flentem respice | Conferens solatium” (magyarul: Síró anyát tekintsed | Hozva [neki] vigasztalást), l. MÉSZÖLY 1956: 114–5; VIZKELETY 1986: 18, 21. MÉSZÖLY viszont ezt a szerkezetet a WinkIK. és a NádK. egy olyan részével kapcsolja össze, amely a *passió* végén áll. Ezeknek az ÓMS.-ban a „Tuled ualmun [!] | de num ualallal | hul yg kynzaŕŕal | fyom halallal”, illetve az „owog halal kynaal | anyath ezes fyaal | egembelu ullyetuk” részek felelnének meg. Azt is bemutattam, hogy a *könnyít* szó korai adatainak a többsége az első szótagban *i*-vel hangzik (l. alább is) – és ez a forma látszik az eredetinek –, az *i*-t pedig itt az ÓMS. *y*-nal jelöli, a szót tehát – NÉGYESYTŐL és MARTINKÓTŐL eltérően – *kinyüŕŕed*-nek olvasom. Az *ny* intervokalikus helyzetben majd később nyúlik meg (l. TESz.; EWUng.). Az *i*-s alakok számát még toldjuk meg D. BARTHA KATALIN (1970: 304, 434) egy cikkének említésével is, amelyben a *könnyü* szónak és származékainak az első szótagban *i*-vel hangzó (s váltakozva rövid vagy hosszú szóközépi mássalhangzót mutató) alakjaira ő tizennégy példát hoz, és utána stb.-t tesz, a nem *i*-vel hangzókra pedig

ötöt: NagyszK. 31: *kynnieb*, 33: *kyñen*, 45: *kynniebb*, 58: *kõnen*, 103: *kññusegõr*; stb. Az utolsó szótagban a feltett *a* (õ: *e*) íráshibát a rím szintén indokolja (vö. *teknched*), s tudjuk, az ÓMS.-ban számos íráshiba van. Igaz, az ÓMS.-ban és a régi magyar költészetben van példa arra, hogy a rímben a megfelelő magánhangzók a nyelv vízszintes mozgása szerint eltérnek (vö. ÓMS. *fyodumtul* : *urumëtuul*, *kynzathul* : *werethul*; MÉSZÖLY 1956: 247–50), de ez ritka, az ÓMS.-ban is a rím általában „szabályos”: *urodũ* : *fiodum*, *arad* : *farad*, *hullothya* : *olelothya*, *mezuul* : *wyzeul*, stb. Az *e* → *a* íráshiba paleográfiailag szintén lehetséges: NádK. 703: *aññanak* (a második *a* *e*-ből van javítva); CornK. 149v: *paldaya* [õ: *peldaya*; l. fakszimile]; DomK. 100; NagyszK. 93: *kerezta* [õ: *kerezte*] *volna*; NádK. 242; GömK. 53; HorvK. 261; KeszthK. 181: *yarasym* (A szó első *a*-ja *e*-ből javított betű); KazK. 45, 150; stb. (vö. még A. MOLNÁR 2005: 98).

A 'kinyújtsad' értelmezés ellen szól még az is, hogy ekkor a *ki* igekötővel még csak igen feltételesen számolhatunk, egybeírt alakkal pedig aligha. Már MARTINKÓ megjegyezte, hogy „*az egész Ómagyar Mária-siralomban egyetlen kétségtelen igekötő sincs!*” (1988: 145). Persze, azért ezt éppenséggel nem lehetne kizárni, mert a HB.-ben már van egy igekötő (igaz, külön írva és még lativus raggal: *migé* 'meg'), s a JókK.-ben a *ki*-re is van több példa, köztük egybeírtak is (l. JAKAB 2002: 181–5). A szakirodalom – a 'kinyújtsad' értelmezéssel számolva – a *kyniuhhad*-ban GRAGGERTŐL (1923: 10) kezdve mindmáig általában a *ki* igekötő első előfordulását látja (? látta). J. SOLTÉSZ (1959: 87) például azt mondja, hogy „A *kyniuhhad* adatot bizvást elfogadhatjuk a *ki* igekötő első előfordulásának. NÉGYESY maga sem szánta ellenvetését ötletnél többnek.” Hasonló álláspontot képviselt legutóbb D. MÁTAI MÁRIA (2003: 412) is. Azon azonban el kell gondolkodnunk, hogy még kódexeinkben is a *ki* igekötős szavak messze legnagyobb részében az igekötő külön van írva, például az NySz.-ban a *kinyújt* ige mindegyik adatban, a későbbiekben is így szerepel: JókK. 140: „Az madarak kezdec *ky nywytany* nyakokot”; BécsiK. 65: „Az õ zokasabol a kirali arañ éstapot *ki noyta*”; „Kár: Bibl. I. 162: „*Ki nyuytott* karral”; ACSereEnc: Enc 248b: „A bányászat kemény *ki* ásott dolog, mely kalapáttal *ki nyujthatik*” (vö. még: A. MOLNÁR 2005: 101). S az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ban (SzT.) a legkorábbi adatok ugyancsak külön vannak írva, vö. pl.: 1585: „a' kariat hogy *ki Niútotta* es labatis”; 1612/1613: „*ki niuta* az labat”; 1625: „melj vasakat... az *ki niutasatol* adtam... d. 20”; 1664: „*kinyújtván* õfelsége hatalmas karját az megszabadulásunkra”; 1703: „vas *kinyújtó* nagy verõ”; 1776: „*Ki nyujta* az ajton egy czedulát”. BENKŐ (1980: 269, s vö. még 265, 273) is nyilván érezte az ÓMS.-beli *kyniuhhad*-ban az igekötő problematikus voltát, amikor ezt írta: „az ÓMS. *kyniuhhad* adatában az igekötővé válás folyamata alkalmasint az egybeírás ellenére sem ment még teljesen végbe”.

S mindezek után forduljunk a stílustörténeti érvhez. Korábban nagyszámú példát hoztam arra, hogy betegséggel, fájdalommal, búsulással stb. kapcsolatban gyakran használták a (*meg*)*könnyebbít* vagy a (*meg*)*könnyít* szót: SermDom. II. 228: „*quae dolores seu passiones eorum (martyrum) alleviabat [kinebetj vot]*”; WinklK. 334: „*Fyadath fedezyed folyo vereeth torpried Farrattsagaath kynjebehed*”; DöbrK. 243: „Eg nemes fa · minden közöt · azt ég hyseges kerezit [...] HaýL agait te magas fa · *kõnihed* hevzot ereket”; DomK. 170: „mert ez betegségbevl maydan *meg kevnjededel*”; 1594. e.: „Szent Isten, *könnyíts meg*” (Balassi: „Bizonyal esmérem rajtam nagy haragod...”); 1651: „De halljuk még egyszer vezérek tanácsát, | *Könnyebbsék* mégis szívem *busulását*” (Zrínyi: Szigeti veszedelem 13/36); 1662: „Itt uram, az pestis igen kezdde regnalni... szána meg Isten s engedne valaha *könnyebbülést*”

nyomorúságinkból”; 1667: „de Husztnak most kezéhez bocsátásával nem hogy *búsulását könnyíténé*, sőt szaporítaná, nekem úgy tetszik”; 1712: „Az Himlőből *meg könnyebbedet*” (SzT.); stb. (I. A. MOLNÁR 2003: 70–1; 2005: 99–100). S ezeket az adatokat és más idézett társaikat még bőven lehet újabbakkal szaporítani. Most elsősorban Szenci Molnár Albert műveiből hozok hasonlókat: „Vigasztalj minket, és adj *könnyebbséget*,” (90. zsolttár, 8. vers; a Szenci Molnár-zsolttárok – mivel szövegükben az idézett helyeken nincs módosítás – a magyarországi ref. énekeskönyvből idézem, címe: „Énekeskönyv magyar reformátusok használatára”); 1621: „Engedgy vigasztalajt, *könnyebbüléft*, bekeséges türeft és megbabaduláft minden nyomorultaknak”; „Es *könnyebbíts meg* és gyógyíts meg ez mi gyermekünket az ő nagy betegfelegből”; „Enis azért tégdet hijlac mostá fegitsegül, és kérlec, engedgy *könnyebbséget* kegyelmefsé eñéké” (Imádságos könyveczke 217, 332, 339). S még további példák másoktól: PéldK. 47: „terdeet, es erze ev magat *meg kevnyebevltnek*. Ezeknek vtanna fel serkene almabol igen chodalkozyk vala azon hog hol volna ev. Es hog *kevnjeben* volna. Monda ez beteg” (a MargL. egy része vagy egy ahhoz kapcsolódó tanúvallomás tévedésből a PéldK.-be másolva); CAL. 53: *alleuatio* – *Meg könnyítés, bánat könnyebbítése*; 594: *leuatio* – *Meg könnyebbítés, vigaktalás* [!]; 1682: „*könnyebbedvén* betegsegeből” (SzT.); 1763: „ollj modot keresni melyel ebbéli *bujában könnyöbbiténé* terhét”; „Mi az, ami igen nehéz, s mégsem terheli azt, aki hordozza? Az a tudomány és a jó mesterség; amely terhére nincsen annak, akinél vagyon, hanem *könnyebbíti* sok bajaiban” (Bod 1768/1987: 163); „*Könnyíteni* mások sorsán, baján, szenvedésén” (CZF.).

Végül emlékezzünk vissza, MÉSZÖLY azt is kifogásolta, hogy NÉGYESY a *búból könnyít*-re nem hozott példát, s ez nem is fordul elő sem a régiségben, sem később. JAKAB (1991: 56–7) pedig MARTINKÓVAL vitázva azzal szintén érvelt, hogy a *könnyít*-nek nincs *-ból*, *-ből* ragos vonzata, sőt általában belső helyhatározó ragos sem. Egyrészt megjegyzendő azonban, hogy Balassi Bálint „Szép magyar komédiájá”-ban – ha nem is *-ból* ragos vonzattal – a *bú* és a *könnyebbít* egy szerkezetben vagy egymásra vonatkoztatva megtalálható: [Credulus.] „Nincs azért immár semmi reménségem, kivel csak tengethessem s hitessesem is keseredett lelkemet, sőt *búm könnyebbségére* csak hízelkedni sem tudok immár semminémő gondolattal magamnak (Actus I. Scena I.); „Julia. Bizon szánom veszett, nyavalyádot, s bánom, hogy az igaz szerelem miatt vallasz ennyi sok *bút*, s bánom azt is, szívem szerint, hogy ha akarnám is, nem segíhetlek, s nem *könnyebbíthetlek* semmivel” (Actus III. Scena I.). Igaz, e példák egy világi, szerelmi tárgyú drámából valók, de tudjuk, hogy a vallásos és a szerelmi költészet frazeológiája között van rokonság, Balassi esetében is (l. pl. A. MOLNÁR 2008: 60–1). Másrészt a vonzatok, mint ismeretes, a nyelv története folyamán változhatnak; vö. akár csak az ÓMS.-ban: *búval* (‘bútól’) *fárad*, *vizül* (‘vízként, mint a víz’) *hull*, *halállal* (‘halálra’) *kínoz*; stb., s a *megkönnyebbít*-nek egyébként is idézhetünk belső helyhatározós *-ból*, *-ből*, valamint *-ban*, *-ben* ragos határozóval alkotott szerkezeteit (l. fentebb; ill. A. MOLNÁR 2005: 100). Ha tehát (régén) mondhatták azt, hogy *betegségből*, *nyomorúságból*, *búsulásból*, *búból megkönnyebbedik*, *megkönnyebbül*, *megkönnyebbít*, *könnyít*, bizonyonnyal mondhatták azt is, hogy *búból* ‘fájdalomból’ *(meg)könnyebbít*, *(meg)könnyít*. És ismételten emlékezzünk rá, hogy a *búból kinyújt*-ra nincs egyetlen adatunk sem, s például az NySz.-ban, az SzT.-ban vagy a Gl.-ban a *búból*, *fájdalomból kihúz*-ra vagy *kivon*-ra sem.

2. Az ÓMS. frazeológiáját is vizsgálva a „Scemem kunuel arad” mondattal szintén foglalkoztam (A. MOLNÁR 2005: 101–2; 2008: 59–61), megjegyezve, hogy a könny, főleg a

keresztre feszített Jézust sirató Szűz Mária könnye folyásának áradáshoz való hasonlítása a korai keresztény egyházi nyelvhasználat egyik toposza, ami aztán a világi irodalomban, a szerelmi költészetben más összefüggésben szintén elterjedt. A hozott számos példához ez esetben is lehet továbbiakat fűzni: „Ugyanezt írja Anzelm: Ó, Szűz Mária, dicsőséges Asszonyosság! Mit mondjak, a könnyeknek milyen forrása fakadt szemérmes szemedből, amikor azt láttad, hogy egyetlen ártatlan fiadat előtted ostorozzák, sújtják, szaggatják kegyetlenül” (Temesvári Pelbárt 1499/1982: 113); VirgK. 59: „nagy kwnj hullatasba el arada”; „Sötétül keblem, ’s könny árad szememből” (Ónody Péter: Lant, vagy a debreceni r. collegium nevéndékei által írt némely versek gyűjteménye. Debrecen, 1832. 43; l. még ue.: Történeti korpusz: <http://www.nytud.hu/hhc/>); stb. Az imában, a fohászkodásban egyébként az ókorban és a középkorban a sírásnak nagyobb is volt a szerepe, ami nyomokban máig megmaradt (BALOGH 1926.; BORZSÁK 1974/1996: 350–2; ERDÉLYI ZSUZSANNA 2001: 105–11), s ebben a könnynek is kiemelt szerepe lehetett: „A szenvedéssel való azonosulás és az egész igazi »könyves« bánat szakrális jelképévé vált könny, amint láttuk a középkor szent költészetében, a Máriasiralom-műfajban nyert fokozatos jelentőséget éppen a jézusi szenvedést is tükröztető, tehát kettős funkciót betöltő szerepe miatt: az anya szenvedésén keresztül érzékelteti a Fiú szenvedését” (ERDÉLYI 2001: 111). A témához l. még: NAGY 2000.

Figyelemre méltó ide vonható adat Szenci Molnár Albert zoltárparafrázis-fordításából a 22. zoltár 7. versszaka is: „Az ő szájukat én reám tátván, Mint ragadozó, sívó oroszlán, Agyarkodnak, hogy engem torkukban béfalhassanak. Könnyhullatásim, mint a vizek, folynak, Én csontjaim helyükből kimozdulnak, Szívem, mint viasz, olvad, bélim fájnak Sebek miatt”. A Bibliában ugyanis itt a következő szöveg van, lásd például: Vulgata, Zsolt. 22(21): 15: „sicut aqua effusus sum | et dispersa sunt universa ossa mea | factum est cor meum tamquam cera liquescens in medio ventris mei”; DöbrK. 44: „En ki ötetem · ment víz · es el ozlatanak minden tetemeim Ol’ lön en zivem ment lag’ viaz · en hasamnak közepin”; VizsolyiBibl. (1590.), Zsolt. 22/14: „Mint a víz vgyan ki öntetem, és minden én czontaim el oßlattatanac, az én biuem mint a vijaß el oluadott az én belßõ tagaim között”; KáldiBibl. (1626.), Zsolt. 21(22)/15: „Mint a’ víz ki-öntetem: és minden chontyaim el-hányattattac | Mint a’ meg-olvadott vialzß lótt a lßzivem a’ testemnek közepin”; ÚjKatFord. (1973.), Zsolt. 22(21)/15: „Olyan vagyok, mint a kiöntött víz. | Csontjaimat szétszedték, szívem, mint a viasz, | szétfolyt bensőmben.”; ÚjProtFord. (1975.), Zsolt. 22/15: „Szétfolytam, mint a víz, | kificamodtak csontjaim. | Szívem megolvadt bennem, mint a viasz”. Szenci Molnár zoltárparafrázis-fordítása szempontunkból itt azért érdemel külön figyelmet, mert nem azt a hasonlatot tükrözi, amely a megfelelő bibliai helyen van, hanem egy másikat, amely toposz a (rég) egyházi nyelvben (a könnynek a szemből vízként, patakként való folyása, áradása). S amely, mint bemutattam (A. MOLNÁR 2008: 59–60), szintén bibliai gyökerű, megvan a Jeremiás 8/23-ban, a régebbi számozás szerint 9/1-ben (erre utal a 199. úgynevezett pécsi egyetemi beszéd, s egy megfelelője a Sermdom.-ban is); illetve a Zsoltárokból (amire Temesvári Pelbárt Stellariuma, ill. a TihK. szintén utal) ugyancsak idézhető, l. pl. 119/136: „vizeknek folyáfi ßármaznac az én ßemeimből azoc miatt kic az te törvényedet nē örizic meg.” (VizsolyiBibl.); „Szememből könnyek patakja árad, mivel sokan nem tartják meg törvényedet.” (ÚjKatFord.); „Könny patakzik szememből, azok miatt, akik nem tartják meg törvényedet.” (ÚjProtFord.). S itt a Szenci Molnár-parafrázis is hűen követi a bibliai szöveget, 119/68: „Könnyhullatásom szememből azértan, Mint patak ömlik, mert, hogy a népek Becsületet nem tesznek törvényednek”. A 22. zoltár parafrázisába ez a kép bizonyára

azért kerülhetett be, mert jóval ismertebb volt, mint ami ott a Bibliában szerepel. Ez esetünkben elsősorban Ambrosius Lobwasserre vonatkozik, akinek a zoltárparafrázis-szövegét Szenci Molnár fordította, de reá is, mert az átültetést nem módosította, noha az eredeti bibliai szöveget, a Vizsolyi Bibliáét is jól ismerte. Lobwasser szövege itt a következő: „*Die threnen mich wie wasserrinnend machen | Meine gelenck mir gar zur dehner krachen*” (A. Lobwasser: Der Psalter deß Königlichen Propheten Dauids. Leipzig, 1576.; új. kiad. Zürich–New York, 2004). A vizsgált esetben tehát az egyházi frazeológia terén – a zsidó és a keresztény kultúrkör messze időbeli és térbeli kötődéseivel – így kapcsolódhat össze az ÓMS. és egy Szenci Molnár Albert fordította zoltár.

3. Az ÓMS. *kyniuhad* szavának ’könnyítsed’-ként való értelmezése (az olvasat pedig *kinyüýxed*), valamint Szenci Molnár Albert 22. zsltára 7. versében a „Könnyhullatásim, mint a vizek, folynak” – a bibliai szövegtől eltérő – hasonlatnak a kommentálása arra mutat rá, mennyire hasznos, ha a nyelvtörténeti szövegvizsgálatot is több oldalról tudjuk végezni, s abba a stílustörténeti módszert szintén bevonhatjuk. Így a szöveghagyományozódás módját is differenciáltabban látjuk, határait pedig szélesíthetjük.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH JÓZSEF 1926. Hangos könyörgés – síró fohász. – Néhány adalék az ókeresztény ima történetéhez. *Ethnographia* 37: 190–2.
- BARTHA KATALIN 1970. A labiális-illabiális tendencia állapota a Nagyszombati Kódex nyelvjárásában. *Magyar Nyelv* 300–12, 429–43.
- BENKŐ LORÁND 1980. Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BOD PÉTER 1768/1987. Szent Hiláris vagy szívet vidámító, elmét élesítő, kegyességre serkentő rövid kérdésekbe és feleletekbe foglalt dolgok... most ez harmad úttal feles bővítetésekkel kibocsátattak B[od] P[éter] által. H. n., 1768. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta HARGITTAY EMIL. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- BORZSÁK ISTVÁN 1974/1996. Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát exemplumainak antik vonatkozásai. In: Uő, *Dragma. Válogatott tanulmányok*. Teleosz Kiadó, Bp. 351–62.
- ERDÉLYI ZSUZSANNA 2001. Szűz Mária a történeti, későközépkori imádságokban. In: BARNA GÁBOR szerk., *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Néprajzi Tanszék, Szeged. 102–26.
- Gl. = Régi magyarországi glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó. Bp., 1984.
- GRAGGER RÓBERT 1923. Ómagyar Máriasiralom. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 19. Bp.
- JAKAB LÁSZLÓ 1991. Ómagyar szövegek íráshibát föltételező értelmezései. *Folia Uralica Debreceniensia* 2: 55–61.
- JAKAB LÁSZLÓ 2002. A Jókai-kódex mint nyelvi emlék. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1988. Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben (Bevezetés és vázlat). *Irodalomtörténeti Füzetek* 117. Akadémiai Kiadó, Bp.
- D. MÁTAI MÁRIA 2003. Az ómagyar kor. Az ígekötők. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Bp. 411–5.
- MÉSZÖLY GEDEON 1944. Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata. Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Bp.

- A. MOLNÁR FERENC 1994. Lehet-e íráshibát feltenni a Halotti Beszéd *feze* szavában? *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 79–83.
- A. MOLNÁR FERENC 2003. Az Ómagyar Mária-siralom olvasata és értelmezése. In: A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk., *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 2005. A legkorábbi magyar szövegelemek (Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia). A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Klasszika-filológiai Tanszék, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 2008. Újabb adatok legkorábbi szövegelemeink tanulmányozásához. *Magyar Nyelvőr* 53–63.
- NAGY, PIROSKA 2000. *Le don des larmes au Moyen Âge*. Albin Michel, Paris.
- NÉGYESY LÁSZLÓ 1927. Igazításpróbák az Ó-magyar Mária-siralom olvasásához. *Magyar Nyelv* 373–9.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Az ősi magyar igekötők (*meg, el, ki, be, fel, le*). Akadémiai Kiadó, Bp.
- Temesvári Pelbárt 1499/1982. Nagypéntek. *Pomerium de Sanctis. Pars hyemalis*. 69. beszéd. Ford. VIDA TIVADAR. In: *Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Vál., a kísérő tanulmányt írta, a jegyzeteket összeáll. V. KOVÁCS SÁNDOR*. Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Bp.
- VIZKELETY ANDRÁS 1986. „Világ világa, Virágnak virága...” [Ómagyar Mária-siralom]. Európa Könyvkiadó, Bp.

A. MOLNÁR FERENC